

В. П. Залізнюк

кандидат економічних наук, докторант
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ЕКСПОРТНА СТРАТЕГІЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджуються механізми підтримки експорту продовольства. Автором пропонуються заходи щодо усунення дискримінаційних обмежень і поліпшення доступу вітчизняного бізнесу на зовнішні ринки. Визначено фактори, які необхідно враховувати у розробці експортної стратегії та формування комплексної національної системи підтримки продовольчого експорту.

Ключові слова: державне управління, експорт, механізми, продовольча безпека, стратегія, Україна.

Постановка проблеми. Метою статті є дослідження механізмів підтримки експорту продовольства, а також визначення факторів, які необхідно враховувати у розробці експортної стратегії та формуванні комплексної національної системи підтримки продовольчого експорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах глобалізації одним з важливих елементів продовольчої безпеки країни є активна експортна політика та нарощування експортного потенціалу. Досвід провідних країн показує, що конкурентоспроможний експорт – це результат цілеспрямованої політики держави, орієнтованої на підтримку провідних галузей національної економіки, створення сприятливих умов для їх виходу на світові ринки.

Ситуація, що складається останнім часом на світовому ринку стосовно України, посилюється уповільненням темпів економічного зростання, а також обмеженнями, пов'язаними з приєднанням до СОТ. Негативно позначається і той факт, що за загальносвітовою тенденцією до лібералізації світової торгівлі продовольчими товарами регулювання ринку стає все більш різноманітним і складним. Крім того, існують проблеми із залученням капіталу в агропродовольчий сектор, зокрема змінюється галузева структура інвестицій на користь сфери надання послуг, на шкоду виробництву сировинних продовольчих товарів.

Основний потенціал щодо підтримки галузі бачиться в подальшому нарощуванні її фінансування, однак можливості бюджету нині обмежені. У зв'язку з цим виникає потреба вдосконалення державної політики в галузі виробництва

та експорту сільськогосподарської продукції, в підвищенні ролі держави в оптимізації виробничо-збутового ланцюжка галузі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є також визначення факторів, які необхідно враховувати під час розробки експортної стратегії та формування комплексної національної системи підтримки продовольчого експорту.

Виклад основного матеріалу. Найбільш ефективною в сучасних умовах експортною стратегією для України є стратегія диверсифікації сільськогосподарського і продовольчого експорту, що дає змогу органічно поєднувати та комерціалізувати в експортній продукції всю сукупність конкурентоутворюючих чинників – ресурсних, трудових, виробничих, технологічних, інтелектуальних. Головною конкурентною перевагою України на міжнародному ринку продовольства має стати ресурс масштабу і різноманіття чинників конкурентоспроможності, об'єднаних на базі передових науково-технічних досягнень.

Диверсифікація сільськогосподарського та продовольчого експорту сприяє більш рівномірному розподілу доходів і вирівнюванню рентабельності АПК, а також забезпечує стійкість результатів експорту, зростання валютних надходжень, вихід на нові перспективні ринки продовольства та сільськогосподарської сировини. Політика диверсифікації в сфері аграрного виробництва і продовольства дає змогу зменшити торгово-політичні, комерційні та інші ризики інтеграції в світову економіку. Поряд з цим диверсифікація аграрного експорту надає позитивний ефект на процес імпортозаміщення, стимульований підвищенням інвестиційної активності в сфері АПК [2].

Для практичного здійснення курсу на диверсифікацію сільськогосподарського експорту з урахуванням певних галузевих та географічних пріоритетів його розвитку має бути розвинена національна система підтримки експорту, що базується на кращих світових практиках у цій сфері та здатна забезпечити конкурентні умови діяльності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках. У диверсифікації експорту зусилля і ресурси держави зосереджуються насамперед на впровадженні сучасних універсальних й ефективних інструментів підтримки сільськогосподарського експорту, забезпечення доступу до них для максимально широкого кола підприємців, зняття всіх необґрунтованих, надлишкових обмежень для ведення експортної діяльності. Важлива роль держави полягає також у створенні умов для раціонального використання національних ресурсів – праці, землі та капіталу – з метою підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу країни.

Внутрішні чинники конкурентоспроможності, крім ресурсного та територіального фактора, включають у себе відповідну транспортну інфраструктуру, низькі процентні ставки кредитування, наявність преференційного режиму в країнах-імпортерах (торгові угоди, зони вільної торгівлі), ефективний захист внутрішнього продовольчого ринку; інвестиції та податкові пільги, стимулювання впровадження сучасних технологій.

Проекти з нарощування вітчизняного продовольчого експорту мають враховувати не тільки майбутню ємність внутрішнього й світового ринків, а й порівняльні переваги України як виробника і постачальника продукції. Основу таких проектів має становити аналіз виробничих витрат. Висока вартість енергоресурсів, іригаційних споруд, добрив і кормів, посівного матеріалу та сільськогосподарської техніки, устаткування й робочої сили зумовлює необхідність постійно зростаючих істотних державних витрат на галузь. Без державної підтримки проблеми ефективного експорту натепер не можуть бути вирішені [4].

Для забезпечення стимулів розвитку експортної орієнтації АПК у світовій практиці поширений такий набір інструментів, як: прямі і непрямі субсидії експортерам, кредитування аграрного сектору економіки, фінансування інноваційної діяльності та розвиток інфраструктури сільського господарства, державні заку-

півлі продовольчої продукції та інші. Значну роль відіграє державне субсидування, завдяки якому експортери продовольства і сільськогосподарської сировини отримують можливість виходити на зовнішні ринки з продукцією, ціни на яку нижчі цін конкурентів. Завдяки тому, що субсидії покривають частину витрат національних виробників, внутрішній продовольчий ринок отримує більш надійний захист від іноземної конкуренції. Слід підкреслити, що субсидування експорту продовольчих й сільськогосподарських ресурсів є найбільш простим і часто вживаним методом стимулювання експорту й зростання цінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Субсидування реалізується у формі виплат виробникам сільськогосподарської продукції дотацій з бюджету для покриття різниці між собівартістю та експортними цінами на продукцію, що поставляється за кордон.

Натепер практика субсидування широко використовується під час вивезення сільгосппродукції та продовольства провідними розвиненими країнами. Що стосується України, то слід мати на увазі, що вона весь період реформ в АПК була далеко від використання значної частини інструментарію фінансової підтримки сільськогосподарських виробників у зовнішньоекономічній сфері. Україна приєдналася до СОТ на специфічних умовах, які передбачають значні обмеження в сфері фінансової підтримки продовольчого та сільськогосподарського експорту. Серед вимог СОТ існує заборона на застосування експортних субсидій, які всупереч наполегливим запереченням з боку країн, що розвиваються, продовжують широко використовуватися США і країнами Євросоюзу.

На конференції в Найробі наприкінці 2015 року країнами-членами СОТ була прийнята декларація, що вводить заборону на субсидії щодо сільськогосподарського експорту. Рішення СОТ щодо експортної конкуренції в сільському господарстві є важливим для вітчизняних сільськогосподарських виробників, особливо, що спеціалізуються на виробництві м'яса, зерна і молока.

Оскільки в Україні експортні субсидії підприємствам в аграрному секторі не надавалися, це створює нерівні конкурентні умови з виробниками інших країн, які на відміну від вітчизняних такі субсидії отримували і могли тримати нижчі ціни на свою продукцію. Країни продовжать надавати їх, хоча і з обмеженням за часом: для розвинених країн – до кінця 2022 року, для кра-

їн з економікою, що розвивається, – до кінця 2023 року, для найменш розвинених країн – до кінця 2030 року. Отже, конкурентна нерівність на ринку сільськогосподарської продукції для України буде зберігатися ще досить тривалий період часу.

Приєднання України до СОТ поставило країну та її АПК перед необхідністю адаптації до нових вимог у сфері продовольчого та сільськогосподарського експорту. Йдеться про переоцінку та вдосконалення механізмів фінансування експортно-орієнтованих аграрних виробництв, стимулювання експортерів продовольства, про заходи захисту національних виробників на зовнішніх ринках, про формування експортної політики держави в питаннях виходу на зовнішні ринки продовольства та сільськогосподарської продукції. Поліпшення макроекономічних показників розвитку країни, вдосконалення механізмів фінансування продовольчого експорту, усунення бюрократичних бар'єрів у зовнішньоекономічній діяльності АПК – найважливіші передумови й умови успішного просування вітчизняної продукції на світові ринки.

Нааявна на сьогодні кредитна і кредитно-страхова підтримка експорту орієнтована на постачальників машинобудівної продукції, тоді як експортерам продовольства та сільськогосподарської сировини не приділяється належної уваги з боку державних фінансових структур.

Асигнування на розвиток експортних виробництв, на думку автора, мають бути виділені в рамках бюджетних коштів, передбачених на цілі розвитку АПК. Зокрема, подібна підтримка допомогла б вітчизняним експортерам продовольства та сільськогосподарської сировини активізувати торговий маркетинг. Організовані маркетингові бюджети національних виробників продовольства нині не дають змогу широко практикувати подібні акції на закордонних ринках. Але добре відомо, що перемагає той конкурент, який здійснює більш агресивну маркетингову стратегію, хоча його продукція не завжди відрізняється більш високою якістю або більш привабливою ціною.

Для успішного просування вітчизняної продовольчої та сільськогосподарської продукції на ринки зарубіжних країн велике значення можуть мати бюджетні асигнування на інформаційно-видавничу діяльність з питань продовольчого виробництва і експорту, на рекламно-виставкову діяльність в Україні та за кордоном. Очевидно, назріла необхідність роз-

робки системи сертифікації продовольчих товарів, які є предметом регулярного вивезення на зовнішні ринки. На жаль, вітчизняні виробники та експортери продовольства, особливо дрібні та середні підприємства й фірми, не мають змоги користуватися сертифікатами через відсутність достатніх знань та досвіду в їх отриманні. Без допомоги держави вирішення цієї проблеми натеper також буде неможливе [3].

Слід уважніше вивчати та застосовувати зарубіжний досвід щодо фінансової та не фінансової підтримки, стимулювання сільськогосподарського виробництва, захисту внутрішнього ринку і просування вітчизняної продукції на світовий ринок. Наприклад, успіхи, досягнуті в аграрному виробництві та експорті Бразилії, значною мірою можна пояснити зміною підходів до державного регулювання. Якщо 30 років тому воно фокусувалося на операціях з втручання (інтервенційні закупівлі) і контролю над цінами, на високому імпортному миті та експортних обмеженнях, то тепер передбачається більш широка участь приватного сектору в таких інструментах, як пільгове кредитування, проектне фінансування, галузеві дослідження та розвиток, включаючи експортні операції. Як підкреслюють у своїх дослідженнях вітчизняні вчені, досвід таких країн, як США, Німеччина, Японія, Китай, Чехія, «також може бути корисний, позаяк їхня державна політика підтримки дала змогу істотно збільшити обсяг експортних потоків» [4].

Заслугує на уважне вивчення досвід низки розвинених держав – основних експортерів зерна. У цих країнах створені ефективні системи підтримки експорту, які удосконалювалися протягом 80 і більше років. Такі системи орієнтовані на всі етапи обробки, зберігання, транспортування та контролю якості зерна аж до поставки його споживачам на зовнішніх ринках. У розвинених країнах діють великі програми дотацій виробників зернової продукції, що відіграє істотну роль у підтримці конкурентоспроможності їхньої продукції на зовнішніх ринках.

Діяльність з експорту зерна у багатьох розвинених країнах підкріплена законодавчою базою, що складається з десятків законів і нормативних актів. У Канаді, наприклад, законом про транспорт регулюється норма прибутку для залізничних перевізників зерна. У діяльність з експорту зерна у цій країні безпосередньо залучено міністерство сільського господарства, закордонних справ і транспорту [1].

Регулювання державою продовольчого експорту передбачає захист вітчизняних виробників і поліпшення умов доступу на зовнішні ринки, усунення торговельних та інвестиційних бар'єрів. Крім того, держава має здійснювати тарифне й нетарифне регулювання експортних поставок, враховуючи стан вітчизняного ринку за кожним видом продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини. Зокрема, йдеться про використання інструментів регулювання експорту, включаючи заборону експорту, експортний контроль, ліцензування та квотування, а також добровільні обмеження експорту.

Заборони на експорт є досить суперечливим, хоча і широко використовуваним інструментом. Як і вивізні мита в практиці СОТ, вони розглядаються як заходи, що ведуть до штучного завищення цін. Для відновлення своїх позицій на зарубіжних ринках експортери після скасування заборони були змушені пропонувати зерно за мінімальними цінами, що призвело до зниження ефективності експорту.

Таким чином, заборони на експорт, експортні мита та інші інструменти обмеження вивозу, як правило, справляють на внутрішні ринки лише короточасний позитивний вплив. У довгостроковому плані їх вплив можна оцінити скоріше як негативний.

Серед заходів торгово-політичної підтримки експорту особлива увага має бути приділена усуненню дискримінаційних обмежень щодо вітчизняних експортерів продовольства та сільськогосподарської сировини на зовнішніх ринках [2]. У зв'язку з цим є необхідність посилення ролі Міністерства аграрної політики та продовольства України в створенні максимально сприятливих умов для виходу національних експортерів продовольства на ринки зарубіжних держав і в протидії введенню протекціоністських обмежень щодо їх продукції. Поставляючи на зарубіжні ринки цілком конкурентоспроможні продовольчі товари та сільгосппродукцію, вітчизняні експортери дуже часто стикаються з практикою застосування до них таких інструментів, як антидемпінгові та спекулятивні захисні заходи. Слід зазначити, що такі засоби захисту ринку дозволені правилами СОТ і законодавством більшості держав. Однак, на нашу думку, ці заходи можуть застосовуватися тільки на основі чітких і зрозумілих правил, забезпечуючи прозорість та недискримінаційність процедур і надаючи переконливі докази необхідних критеріїв.

На початку другого десятиліття XXI століття обмежувальна практика в міжнародній торгівлі з Україною з боку зарубіжних країн стала пом'якшуватися, що виразилося в деякому зниженні захисних заходів, ініційованих щодо вітчизняних торгових партнерів.

На нашу думку, усуненню дискримінаційних обмежень і поліпшенню доступу вітчизняного бізнесу на зовнішні ринки можуть сприяти такі заходи:

- забезпечення ефективного використання інструментарію СОТ, зокрема можливостей багатостороннього механізму вирішення спорів та недопущення прийняття необґрунтованих обмежень щодо вітчизняних товарів;

- використання механізму регіональних торгових угод для поліпшення умов доступу вітчизняної сільськогосподарської продукції на зарубіжні ринки, а також для незастосування дискримінаційних обмежень;

- розвиток інформаційних ресурсів щодо наявних обмежень доступу на зовнішні ринки, забезпечення механізму оперативної реєстрації заяв вітчизняних експортерів продовольства про чинні обмеження і швидкого реагування на них.

Діяльність у сфері політико-дипломатичної підтримки і супроводу комерційних угод вітчизняних експортерів продовольства має бути спрямована на забезпечення нормальних, недискримінаційних умов їх роботи, включаючи подолання бюрократичної та корупційної практики у приймаючих країнах. За таким проектом, що включає продовольство та сільськогосподарську продукцію, необхідно розробляти паспорти проектів та дорожні карти з їх реалізації.

Для успішної реалізації стратегії необхідно домогтися радикального зниження внутрішніх бар'єрів для експортної діяльності. Реалізовані заходи щодо спрощення процедур торгівлі поки не дають значного просування щодо загальної вартості або тривалості експортних операцій. Процедури, пов'язані з ввезенням і вивезенням продовольства та сільськогосподарських товарів, їх оплатою, як і раніше, громіздкі й тривалі, діє складна ієрархія документів, яка містить надлишкові вимоги й обмеження для учасників зовнішньоекономічної діяльності.

Діяльність зі зниження та скасування внутрішніх бар'єрів для розвитку продовольчого експорту, на нашу думку, насамперед має бути спрямована на вдосконалення митного регулювання та митного адміністрування правил валютного та експортного контролю, відшкодування ПДВ під час експорту.

Найважливішою проблемою є дефіцит координації функціонування різних елементів системи підтримки продовольчого експорту та взаємодії зацікавлених її учасників. Натепер фактично відсутній єдиний центр координації у сфері підтримки продовольчого експорту на рівні відомств або уряду, має місце пряме дублювання функцій низки організацій – учасників системи підтримки експорту. Цілі та завдання у цій сфері часто не зафіксовані у відповідних ключових показниках ефективності й не мають прямого зв'язку з поставленими завданнями збільшення експорту продовольчих товарів і сировини для їх виробництва.

Можливим рішенням для забезпечення координації та збалансованості системи управління державною підтримкою експорту може стати, на нашу думку, формування спеціального координуючого центру на рівні уряду. Створення такого координаційного органу з відповідним рівнем державних повноважень дало б змогу поставити узгоджені цілі та завдання для ключових структур АПК, задіяних у розвитку експорту. Крім того, такий орган дав би змогу налагодити контроль за розподілом державних фінансових ресурсів, забезпечивши прозорість і комплексність оцінки ефективності державної підтримки аграрного та продовольчого експорту.

Експортна стратегія та формування комплексної національної системи підтримки продовольчого експорту мають на меті посилення позицій України на перспективних світових ринках. Цей багатофакторний процес протікає в умовах швидко мінливих трендів у внутрішньому та міжнародному житті. У зв'язку з цим під час розробки стратегії слід враховувати вплив таких факторів:

1) посилення елементів протекціонізму в політиці багатьох країн на тлі зростання глобальної конкуренції, що може вести до встановлення нових торгових та інвестиційних бар'єрів для доступу України на продовольчі ринки цих країн;

2) підвищення ролі глобальних регуляторів і подальшої лібералізації міжнародної торгівлі в рамках окремих інтеграційних об'єднань, що означає для України суттєве погіршення умов доступу на ринки;

3) участь України в СОТ, яка, з одного боку, обмежує свободу маневру у використанні фінансових інструментів підтримки експорту

сільгосппродукції та продовольства, а з іншого, створює передумови для зниження й усунення бар'єрів на зовнішніх ринках.

Послідовна реалізація заходів з розвитку механізмів підтримки експорту дасть змогу перейти до більш ефективної, експансіоністської експортної політики, орієнтованої на активне використання можливостей зовнішніх ринків та діяльності на них вітчизняних експортерів. Зміщення акцентів на користь активної експортної політики дасть помітний ефект для зростання кількості підприємств-експортерів продовольства та сільськогосподарської сировини і поліпшення товарної структури експорту.

Висновки і пропозиції. Загальний висновок вказує на тісний зв'язок можливостей освоєння світового продовольчого ринку з оптимізацією агропромислового комплексу, експортний потенціал якого базується на значному перевищенні забезпеченості агрокліматичними ресурсами України порівняно з більшістю країн світу. Різноманітність природно-кліматичних зон, великі площі сільськогосподарських земель, зокрема невикористовуваних, дають можливість вести масштабне виробництво більшості ключових видів сільськогосподарської продукції.

Модернізація вітчизняного сільського господарства, зростання його ефективності, підвищення доступності фінансових ресурсів сприятимуть розвитку експортного потенціалу АПК. Ще одним важливим резервом є інтенсифікація вітчизняного сільгоспвиробництва, яка нині програє за забезпеченістю технікою, внесенням добрив та іншими параметрами не тільки розвиненим, а й багатьом державам, що розвиваються.

Список використаної літератури:

1. Бойко В.І. Про деякі аспекти продовольчої безпеки і світові тенденції вирішення проблем. Збір. матер. Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. С. 161–184.
2. Вараксіна О.В. Світовий досвід державної політики продовольчого забезпечення. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2013. № 4. С. 118–125.
3. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. К.: ЗАТ-НІЧЛАВА. 2000. 252 с.
4. Щербина С.В. Державна політика забезпечення продовольчої безпеки України. Вісник НАДУ при Президентіві України. 2014. № 2. С. 49–55.

Зализнюк В. П. Экспортная стратегия и обеспечение продовольственной безопасности Украины

В статье исследуются механизмы поддержки экспорта продовольствия. Автором предлагаются меры по устранению дискриминационных ограничений и улучшению доступа отечественного бизнеса на внешние рынки. Определены факторы, которые необходимо учитывать при разработке экспортной стратегии и формировании комплексной национальной системы поддержки продовольственного экспорта.

Ключевые слова: государственное управление, экспорт, механизмы, продовольственная безопасность, стратегия, Украина.

Zalizniuk V. P. Export strategy and food security of Ukraine

The article explores mechanisms of support the food exports. The author proposes measures to eliminate discriminatory restrictions and improve the access of domestic business to foreign markets. The factors that need to be considered when developing an export strategy and forming a comprehensive national food export support system are identified.

Key words: public administration, export, mechanisms, food security, strategy, Ukraine.